

Розділ 4. АСЕРТИВНІСТЬ І РОЗВИТОК САМООЦІНКИ ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ (М.М. Чекрижова)

Як асертивно сприяти розвитку самооцінки обдарованих старшокласників? Основою особистісної самооцінки обдарованих старшокласників є самооцінка здібностей. Вплив на її розвиток з допомогою асертивної взаємодії можна здійснювати на трьох рівнях:

- на основі зовнішніх оцінок,
- на основі формувальних оцінок,
- на основі опори на власні оцінні конструкти і критерії обдарованих старшокласників.

Візуалізовано за допомогою Adobe Firefly на основі текстового опису автора

На першому рівні самооцінка здібностей формується і підтримується за допомогою **зовнішніх оцінок**. На практиці оцінки здійснюються у згорненій формі, одним або кількома словами, і не мають прямого відношення до оцінки здібностей. Оцінки педагогів стосуються переважно навчальної діяльності чи діяльності у сфері захоплень, батьки найчастіше дають загальну особистісну оцінку, а оцінні судження ровесників найчастіше залежать від статусно-рольових стосунків у контактній групі.

Асертивна взаємодія має спрямовуватися на збагачення понятійних і діяльнісних полів самооцінки і за рахунок цього – на створення підґрунтя для виникнення психологічного мікроклімату, ґрунтованого на взаємній повазі. З цією метою педагоги мають заохочувати старшокласників, у ситуаціях коли вони оцінюють одне одного, називати якомога більше складників здібностей, зокрема, умінь та особистісних якостей [3; 8; 10; 11].

Асертивна взаємодія на цьому етапі вибудовується в такий спосіб, щоб

кожен учасник почув якомога більше висловлювань, що характеризують здібності і міг самостійно зіставити їх з оцінкою власних здібностей. Завдяки цьому можна уникнути прямих оцінних суджень, оскільки останні є стресогенними, і не сприяють хорошому психологічному мікроклімату. На цьому рівні важливо, щоб кожен учасник міг вільно висловлювати свої думки і почуття стосовно здібностей та збільшувати свій словниковий запас для самооцінювання.

Другий рівень переходу від диференційно-особистісної до інтегрально-особистісної самооцінки пов'язаний з тим, що обдаровані старшокласники сприймають як основу самооцінки не будь-яку зовнішню оцінку. Справді, згорнена схвальна оцінка, на зразок «молодчина», небагато дає для самооцінки здібностей. Крім того, у цьому віці в оцінці досягнень здебільшого домінує захисна атрибуція, що також не сприяє розвитку адекватної самооцінки. «Загалом люди схильні пояснювати свої досягнення власними здібностями, а успіхи інших людей – зовнішніми випадковими чинниками, везінням. І навпаки, власні невдачі пояснюються невезінням, а невдачі інших – їх недостатніми здібностями» [9, с. 19]. З цієї причини живучою і розповсюдженою є хибна думка, що обдарованим, мовляв, усе легко дається, тому вони й мають значні досягнення. Цей стереотип певною мірою підтримується й самими обдарованими, які погоджуються з ним не тому, що вважають так само, а для того, щоб не зашкодити самоповазі ровесників і не стати об'єктом їхньої захисної агресії.

Як показують дослідження, у старшокласників поступово складаються групи референтних осіб за критерієм компетентності у сфері розвитку здібностей, і саме їхні розгорнені детальні оцінки й лягають в основу самооцінки [4; 5; 14].

Важливо, щоб оцінка була розгорненою, відображала найсуттєвіші аспекти перебігу діяльності і розвитку здібностей. Власне, таку оцінку називають *формувальною*, оскільки вона дозволяє особі детально й реалістично відображати успіхи у розвитку здібностей, усувати проблемні моменти і планувати саморозвиток. Така оцінка має включати і ретроспективний аналіз, спрямований на констатацію попередніх умінь і досягнень, і аналіз вірогідного дальшого розвитку здібностей.

Для формувальної оцінки здібностей варто брати реальну ситуацію старшокласника, що завершилася успіхом або ж невдачею. Обговорення здійснювати так, щоб називалися всі вміння й особистісні якості, що сприяли успіхові, і ті, дефіцит яких призвів до невдачі. Наголошувати на тих моментах обговорення, які фіксують розвиток здібностей, оскільки усвідомлена можливість розвитку власних здібностей є однією з передумов розвитку обдарованої особистості [1; 2; 6; 7; 13].

Третій рівень. Формування ціннісного ставлення до здібностей є однією із закономірностей розвитку обдарованої особистості. Власні здібності розглядаються обдарованими особами як інваріантні адаптаційні ресурси, що не

зазнають кардинальних змін зі зміною життєвої ситуації. Це робить їх основою самоідентичності обдарованих людей, забезпечуючи їхню особистісну стійкість, та й життєстійкість також. Дослідження показують, що обдарованим особам, які мають високі досягнення, притаманна висока, навіть найвища порівняно з їхнім контактним оточенням, самооцінка здібностей у просторі власних оцінних конструктів [8; 11; 12; 15].

Можна виокремити дві **умови асертивної підтримки розвитку інтегрально-особистісної самооцінки**. Перша полягає у виокремленні з індивідуального переліку здібностей (умінь і особистісних якостей) тих, які, на думку старшокласника, є основними інструментами для задоволення його особистісних потреб у довготривалій перспективі, тобто є життєвими цінностями. Друга умова реалізується у стимулюванні висловлювань, спрямованих на аналіз і позитивну оцінку здібностей інших. Ціннісне ставлення до власних здібностей та усвідомлення здібностей, як цінностей для інших людей, уможливлює збереження обдарованими старшокласниками власної ціннісної автономії і спрямованості на саморозвиток здібностей в умовах ціннісної взаємодії з оточенням, основаної не на агресії чи униканні, а на взаємній повазі і особистісному визнанні.

Література

1. Музика, О. Л. Дві лінії і дві регуляційні схеми розвитку особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*: зб. наук. праць. Том 2. Київ: Логос, 2011. С. 43–50.
2. Музика, О. Л. Обдарована особистість у складній життєвій ситуації. *Сучасні проблеми екологічної психології: Життєві стратегії особистості в умовах воєнного стану*: матеріали XX всеукраїнської науково-практичної конференції, 14–15 травня 2024 р. Зб. матеріалів / За ред. Ю. М. Швалба. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 81–83. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0059543.pdf#page=82>
3. Музика, О. Л. Особливості дослідження асертивної взаємодії учнів і студентів з ознаками обдарованості. *Асертивність і саморозвиток учнів та студентів з ознаками обдарованості в умовах війни*: тези доповідей учасників XVII наук.-практ. семінару, 25 квітня 2024 р. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 5-7. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740682/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%B7%D0%B1._25.04.2024.pdf#page=5
4. Музика, О. Л. Референтні відносини у розвитку обдарованої особистості. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості: монографія / За ред. Р. О. Семенової. Київ-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 69–90. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8528/>
5. Музика, О. Л. (Ред.). Соціальна взаємодія і цінності обдарованої особистості: методичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 222 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714644/>
6. Музика, О. Л. Ціннісна підтримка розвитку особистості в кризових життєвих ситуаціях. *Особистість в умовах кризових викликів сучасності*: Матеріали

- методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. Київ, 2016. С. 167–175. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/704990/>
7. Музика, О. Л. Ціннісна підтримка самоідентичності обдарованої особистості в освітньому просторі. *Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості: в умовах воєнного стану*: матеріали науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 23-25 червня 2022 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 219–231. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731446/>
 8. Музика, О. Л. (Ред.). Ціннісна підтримка розвитку обдарованої особистості в освітньому просторі. Психологічна технологія: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 237 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737267/>
 9. Музика, О. Л., & Загурська, І. С. Самооцінка і розвиток творчих здібностей: навчальний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 144 с.
 10. Музика, О. Л., Музика, О. О., & Никончук, Н. О. Розвиток асертивності обдарованих студентів у складних життєвих ситуаціях. *Modern systems of science and education in the USA, EU and other countries*, 16(1), 2023. С. 139–144. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737601/>
 11. Музика, О. Л., Музика, О. О., Никончук, Н. О., & Чекрижова, М. М. Асертивність як чинник саморозвитку обдарованих учнів і студентів у складних життєвих ситуаціях: матеріали емпіричних досліджень: препринт. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 53 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747703/>
 12. Музика, О. Л., & Чекрижова, М. М. Становлення професійної самооцінки студентів медичних ВНЗ. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 22. Київ: Вид-во «Фенікс», 2016. С. 213–231. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/704612/>
 13. Музика, О. Л., & Чекрижова, М. М. Теоретичні основи тренінгу ціннісної підтримки самооцінки здібностей старшокласників з ознаками обдарованості. *Психологічна технологія ціннісної підтримки обдарованих учнів і студентів в умовах війни*: тези доповідей учасників XVI науково-практичного семінару (Київ, 19 жовтня 2023 року). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. С. 23-26. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737281/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B7%D0%B1.19.10.2023.pdf#page=23>
 14. Музика, О.О. Референтні стосунки як ресурс духовного розвитку студентів. *Освітологічний дискурс*, 2016. № 3 (15). С. 63–73. <https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/379>
 15. Чекрижова, М. М. Самоприйняття як чинник психологічного добробуту обдарованих старшокласників у складній життєвій ситуації. *Обдаровані учні та студенти під час війни: результати емпіричних досліджень*: матеріали науково-практичного семінару, 15 травня 2026 р. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2026. С. 122–126. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/749291/>